

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1741

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546628

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546628> | LOG_0081

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546628>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

CAPUT QUADRAGESIMUM
TERTIUM.

XLIII. HOOFDSTUK.

*Aurantium Verrucosum: Lemon Ma-
nis Besaar.**Zoete Oranje-Appelboom.*

Inter cuncta Limonum genera hæc arbor altissimum gerit truncum, & comam, sed ejus rami non ita sunt erecti ac in præcedentibus: Juniores arbores raras gerunt spinas, in vetustis vero nullæ apparent, vel saltem earum vestigia in rachibus apparent inermia nec pungentia. Folia prioribus sunt similia vel paulo majora, ultra quinque pollices longa, tresque digitos lata, superius acuminata, ibique parum dentata. Pars cordata est parva, nec fere dignosci potest, præsertim in adultis arboribus, in junioribus enim est longa & angusta, ubi magis sese distinguit; Odor debilior est quam in antecedentibus, floresque ex quinque itidem petalis constant oblongis & albicantibus, retroflexis, majoribus quam in reliquis, exceptis floribus Pompelmoes, quibus grato suo odore etiam proxime accedunt.

Hujus fructus majores sunt præcedentibus Aurantiis, binos circiter pugnos crassi, perfecte sphærici, sed variis magnis & duris verrucis, ac si furunculi essent, obfiti; non autem ita ex nigro virefcit cortex ac prioris, sed magis pallescit, qui non ita crassus ac sulphureus est ac præcedentium, firmissime internæ necitur carni, ita ut non sit avellendus, sed cultro abscindendus, caro variis itidem, sed simplicibus constat & separatur pelliculis, quæ autem in segmenta nequitiam separari potest uti in aliis Aurantiis, nec ita fulvet ac in præcedenti, sed flavescit, semi-pelliculosa est, & dulcior atque succosior quam in priori, unde a pluribus ipsi præfertur: Hæc enim dulcedo non ita mixta est cum vinoso illo sapore, sed debilior est ad Ceraforum saporem accedens.

Officula feminalia sunt copiosa & majora quam in antecedentibus, nec in mali centro cavitas apparet: Amboinenses hunc negligunt nec colunt fructum, quum frigidiores montes tolerare nequeat, sed solum amat sabulosum & nigrum, cum arena mixtum, & Soli bene expositum, quale in pagis circa ædes præparari potest: Ab Europæis magis plantatur, quam præcedens, quum citius crescat, & prius fructus gerat, & plerumque fertilior sit proxime antecedente.

Nomen. Latine *Aurantium Verrucosum*, Belgice *zoete Appelen*: Malaice *Lemon Manis Bezaar*, quidam autem Amboinensium illum vocant *Lemon Tsjina*, quum a Sinensibus hic habitantibus plurimum colatur: Ternatensibus dicitur *Siricaya*: In Sina duplicia sunt hæc mala, primo vulgare, quod hic loci vocatur *Bit-Cam*, h. e. *Limo Regius*: Secundo *Seng-Cam*, hæcque duplo majora sunt vulgaribus, sed non ita dulcia.

Locus. Hæc species non ita vulgaris est ac præcedens, quum a Chinesibus aliisque peregrinis aliunde in hæc translata sit insulas.

Ufus. Cruda tantum comeduntur & cum tragematibus mensis inponuntur, quum cortex exterior cultro sit abscissus, ejus caro non transversaliter, sed oblique in fragmenta dissecanda est, internaque gleba in totum servatur, quantum fieri potest, quum plurimum constet ex variis simplicibus & majoribus officulis, arctissime sibi inpositis: Chineses hæc concedunt aurantia plurimis ægris ad ventriculum refocillandum & appetitum excitandum, quum nullam habeant vinosam acrimoniam ac præcedentia, ac non ita sudores excitent. Monendum tamen hic est, hæc mala post prandium, si ventriculus vario ciborum genere, ac præsertim lacte fuerit repletus, non nimis avidè esse devoranda, hæc enim tum asumpta, cholericum fluxum sæpe caussarent, uti expertus hoc fui in tota familia nobilissimæ domus, quæ solebat post lactis usum hæc comedere mala.

Onder alle Lemoenen geslagten is dezen boom wel de hoogste van stam en kruin, doch de takken staan zo regt niet als aan de voorgaande: De jonge boomen hebben weinige doorns, en aan de oude ziet men 'er geen of slegts eenige overblyfsels aan de ryskens, doch die niet en steken: De bladeren zyn de vorige gelyk, of ook wel wat grooter, ruim 5. duimen lank, en drie vingers breed, van vooren met een spits, en aldaar weinige getand. Het bertje is mede klein, en pas kennelyk, inzonderheit aan de volwassene bomen, want aan de jonge is het wel lang en smal; doch evenwel kennelyker: De reuk is wat slapper dan aan de vorige, en het bloeizel bestaat mede uit vyf lankachtige witte blaadjes, achterwaarts overgebogen wat groter dan de voorgaande, behalven die van de Pompelmoes, dewelke zy in lieffelykheit van reuk ook wel bet naaste komen.

De vruchten zyn ook grooter dan de voorgaande Aurantia, en bykans twee vuisten uitmakende, regt rond, doch met verscheiden grote, en harde vratten: als bloet-vinnen bezet, zo swart-groen niet als de vorige, maar wat lichter; De schelle die ook zo swaar en swaavelig niet is als de vorige, bangt of zit zo vast aan 't binnenste vlees, dat menze daar niet afrekken, maar met een mes afschellen moet: Het vlees is ook wel met verscheide, doch enkelde velletjes van malkander gescheiden, maar men kan het geenfints in sneetjes of deeltjes van malkander trekken, gelyk de Oranje-Appels, voorts is het ook zo rood-geel niet als dat van de vorige, maar ligt-geel, half doorschynend, ook zoeter, en zappiger dan de vorigen, en waaromze by veele dezelve voorgetrokken of beter geacht worden: want deze zoetigheid is met geen merkelyke wynachtigheid gemengt, maar wat laffer, en meer na den smaak van de zoete kersten trekkende.

De Zaad-korrels zyn vele en grooter dan de vorige, makende in 't binnenste van de vrucht geen bolligheid. De Amboineezen havenen of cultiveren deze vrucht gantsch niet, om datze het koude gebergte niet wel verdragen konnen, maar willen een mulle, en swarte grond hebben, met wat zant gemengt, en wel ter Sonne staan, gelyk men in de Negoryen omtrent de Huizen hebben kan: Hy werd van de Europaanen meer geplant, dan de vorige, om dat hy baastiger opschiet, en vroeg draagt, ook doorgaans vruchtbarder is, dan de voorgaande.

Naam. In 't Latyn *Aurantium Verrucosum*, in 't Duits *Zoete Appelen*, na 't Maleys *Lemoen Manis BESAAAR*, doch sommige Amboineezen noemenze *Lemon Tsjina*, om datze van de Sineezen, alhier woonachtig, meest gehavend werden, op Ternaats *Siricaya*: in Sina zynze tweederlei. 1. De gemeene en hier te Land bekende bieten *Bit Cam*, dat is *Homing-Lemoen*. 2. *Seng-Cam*, en deze zyn tweemaal grooter dan de gemeene, doch niet zo zoet.

Plaats. Men vind deze zoorte zo gemeen niet dan de voorgaande, wantze zyn door de Sineezen, en andere vreemdelingen van elders eerst op deze Eilanden overgebracht.

Gebruik. Zy werden mede alleenlyk rauw gegeten, en onder het banket-werk opgezet, de buitenste schelle met een mes afgeschelt zynde, zoo moet men het vleys niet dweers, maar in schuinze stukken snyden, latende de binnenste klomp zoo veel geheel, als men kan, om dat hy meest bestaat uit enkelde groote korrels, digt op malkander gepakt: De Chinezzen laten deeze Limoenen toe in meest alle ziekten, om de mage te ververschen, en appetijt te verwekken, om datze geen wynachtige scherpigheid by hun hebben als de vorige, en minder het sweeten veroorzaken. Echter moet ik hier nog een waarschuwing byvoegen, namentlyk dat men deze Appelen na den eeten, als men 't lyf met veelderley lekkere kost, inzonderheit met melk-spyze opgevult heeft, niet te gulzig moet inswelgen, want deze Lemoenen daar op komende, zomtyds wel het bord veroorzaken, gelyk ik ervaaren heb aan een geheele Familie van een voornaam huis, die bet in gewoonte hadden, na de melk deze Appelen te eeten.

In Banda alia reperitur species, quæ dulciores gerit fructus quam præcedens, ejusque mala ubique talibus obfita sunt verrucis, & caro ejus interna est alba, & penitus dulcis, quum sit matura, immo dulcior Batavica, ibique vocatur *Limon Pouleron*, licet quoque in *Plo Ay* occurrat.

In Madura quoque dulcium *Limonum* species invenitur, quæ omnium minima est, immo minor *Limone Nipis* cortice tenui, nec amaro, ejusque caro interna plurimis constat granulis mollibus, optimeque inservit condito, quem in finem usurpatur a Chinenfibus *Griefseckam* inhabitantibus, quæ e regione Maduræ est sita.

Nomen. Latine *Aurantium Pumilum Madurense*. Malice *Lemon Suaffi* & *Lemon Colte*.

Ut rami omnium *Limonum* specierum tali modo deponantur & transplantentur, ut intra paucos menses fructus gerant, eligendi sunt vetustarum arborum tales rami, qui flores fere vel gemmas emittunt, hi lapide feriendi sunt per palmæ latitudinem a trunco, donec cortex leniter sit contusus, ubi pingui ac prægnanti terra obducendi sunt, quæ, ne decidat, *Bambosæ* folio fisso vel alia textura est obvolvenda, talis autem ramus per quinque vel sex septimanas sibi relinquendus est, donec putes contusum hunc corticem radículas in terram emisisse: Dein dissectur sub fisso *Bambosæ* folio vel integumento, & transplantetur tali modo in cista bona & prægnanti terra repleta, eodem adhuc mense completos dabit fructus, sed non pluries nisi semel vel bis, dein enim perit, si vero fertili committatur solo, in perfectam excrescit arborem, qui vulgaris, sed simul proficiuus est mos Cinenfibus Bataviam inhabitantibus, qui certos sibi locant hortos, vel aliquam terræ partem pro quadam annorum serie, & hac arte efficiunt, ut mox fructus conquirant; cæterum ut vetustæ arbores sint fertiles, plurimi ipsarum rami amputantur, clavusque ingens per truncum transfigitur, quod idem fieri potest & conducit arboribus *Nanca* & *Bonga Tanjong*.

In Banda heeft men noch een ander slag en zoeter *Appels* dan de vorige, overal met diergelyke vratten bezet, het vleys van binnen is wit, en geheel zoet, als 't *rypis*, ja zoeter als de *Batavische*, men noemtze aldaar *Limon Pouleron*, alhoewel menze ook op *Plo Ay* vint.

Op Madura valt mede een soort van zoete *Lemoenen*, zynde wel de alderkleinste van alle, ja kleinder dan een *Lemoen Nipis*, met een dunne schelle, die ook niet zeer bitter is, en het binnenste vlees steekt vol kleine en weeke korreltjes, zeer gebruikelyk tot confyten, te weten by de *Sinezen* woonende op *Griefseck*, het welk tegen *Madura* overleit.

Naam. In 't Latyn *Aurantium Pumilum Madurense*, op 't Maleys *Lemon Suaffi*, en *Lemon Colte*.

Om nu de takken van alderhande *Lemoen-bomen* zodanig af te zetten en te verplanten, datze in weinig maanden vruchten dragen, zo verkieft aan de oude bomen eenige takken, die ten naaften by botten, ofte bloetzel willen dragen, klopt die met een steen, omtrent een hand breed van den stam, tot dat de schorffe jagtjes gekneust werde, en beslaat of omvangt hem aldaar met goede vette aarde, dezelve dan bezorgende met een gespleeten *Bamboes*, of eenig haairig goet, op dat de aarde daar niet afvalle, en laat dezen tak aldus 5. of 6. weken staan, tot dat gy gist dat de gekneusde schorffe worteltjes in de aarde geſchoten heeft: Zaagt hem als dan af, kort achter de gespleeten *Bamboes* of het bewindzel, en plant hem zo in een kist vol goede aarde, zo zal by in dezelve maand volkomen vruchten dragen, doch niet meer als een of tweemaal: Want daar na gaat by uit, maar als menze op een goet land plant, zo wordenze volkomene bomen, een gemeene en profytelyke konst voor de *Sineezen* op *Batavia* woonachtig, dewelke eenige landeryen of thuynen maar voor eenige jaren bueren, en door deze kunst maken, datze straks vruchten daar van hebben kunnen, andersints om de oude boomen vruchtbaar te maken, zo kapt men zomtys de meeste takken daar uit, en slaat een groote yſere spyker in den stam, het welk men ook doen kan, aan de *Nanca*, en *Bonga Tanjong-bomen*.

EXPLICATIO

Tabula Trigesima Quinta,

Quæ exhibit ramum *Aurantii dulcis* verrucosi, Litt. A.

B. Ejus fructum denotat.

C. Ramum sistit, qui uno ex pedunculo duodecim simul maturos produxit fructus quasi racemosos, atque hic ramus ex *Laricque* transmissus fuit.

OBSERVATIO.

Videtur hæc illa species esse, seu saltem ejus varietas, quæ a *Ferrar. in Hesper. 395. Aurantium stellatum & roseum* vocatur.

UYTLEGGING

Van de vijf-en-dertigste Plaat,

Dewelke vertoont een Tak van een zoete *Oranje- of Lemoen-Boom* met Litt. A.

B. Wyft aan deszelfs vrucht.

C. Verbeeldt een Tak van deze boom, die in een Tros twaalf volkome rype vruchten gedraagen heeft, en van *Laricque* gezonden is.

AANMERKINGE.

Deze schynt die soort of ten minsten die verandering te zyn, die van *Ferrar. in zyn Hesperid. 395. genaamt* wert de *Aurantium stellatum & roseum*.

